

Az amerikai, angol és magyar unitáriusok találko- zása Budapesten, június 14, 15, 16-án 1873.*)

E nagy érdekű találkozásnak Mr. John Fretwell junior, tekintélyes angol kereskedelmi házak ügynöke, egy lelkes, buzgó unitárius férfiú, volt az indítványozója, kit unitárius buzgalma indított arra is, hogy magyarul megtanuljon, csak azért, hogy a magyarországi unitáriusokkal közelebbi érintkezésbe jöhessen s állapotaikról s viszonyaikról minél több ismeretet szerezhessen.

E derék, mivel férfiú a bécsi világkiállításra megjelent több angol és amerikai hitrokoninkat megnyerte arra, hogy Budapestre társaságban lejöjjenek egy a magyar unitáriusokkal tartandó értekezletre.

Ezen tervét Buzogány Áron, vallás és közoktatási m. kir. ministeri titkárnak több levélben megírta, alaposan felfejtven ezen találkozásnak célját s azon következményeket, melyek reánk, magyar unitáriusokra nézve egy ily találkozásból várhatók. Ugyan e tárgyban irt Hajós János, orsz. képviselő és m. kir. belügyministeri oszt. tanácsosnak is, — és erdélyi barátainak, Kovács János és Simén Domokos tanároknak. Nevezettektől Fretwell azon egyhangu biztosítást vevén, hogy egy ily találkozás nekünk, magyarországi unitáriusoknak forró óhajításunk és hogy szivből fognók őket magunk közt üdvözölni: csakugyan jelezte is, hogy mintegy 24 tagból álló társaság, angol és amerikai unitáriusok, férfiak és nők, f. é. június 14-én gőzhajón Budapestre indulnak s estve megérkeznek.

Erdélyi hitrokonink s nevezetesen a Kolozsvártt székelő egyházi képviselő tanács részéről Simén Domokos és Kovács János tanárok is megérkeztek Budapestre, hogy e találkozáson részt ve-

Előbbi füzetünkben tett ígretünkhöz képest, im itt közöljük e ritka s eredményében, azt hisszük, meszsze kiható találkozás leírását egész terjedelmében, a mint azt illető biztos aiai egyháztanácsunk elejébe terjesztették. Szerk.

gyenck. Az e. k. tanács egyszersmind H a j ó s J á n o s és B u z o g á n y Á r o n egyh. tanácsosokat is felhivta, hogy nevezett tanár aival egyetértőleg működjenek közre e találkozásnál.

Nevezettek június 14-én találkozáván, meg is állapodtak közösen a találkozás mikéntjére nézve s Budapesten levő többi hitrokonaikat felhívták a csatlakozásra, hogy az érkezendő vendégeket minél többen fogadhassák és üdvözölhessék.

Június 14-én estve felé a bécsi hajóval meg is érkeztek vendégeink, de csak részben, Amerikából Edw. E. H a l e, bostoni pap és az „Old and New“ czimű tekintélyes havi folyóirat szerkesztője, és Miss Emma S o u t h w i c k, egy igen mivelte hölgy és író; — Angliából nevezett J. F r e t w e l l junior. Nevezettek nem csak a maguk nevében, hanem egyszersmind a Bécsben maradt amerikai és angol unitáriusok megbizottjaiként jöttek Budapestre, többi hitrokonaik állítólag azért maradtak Bécsben, mert Király Ó Felségétől éppen az napra kaptak audentiát, s ott részt kívántak venni. Egyébaránt megbízták a megérkezetteket, hogy a Bécsben maradtak nevében is üdvözöljék magyar hitrokonaikat s biztosítsák rokonszenvükről.

Megérkezett vendégeinket már a gőzhajó-állomásnál testületileg fogadtuk és S i m é n D. aa. mindnyájunk nevében röviden üdvözölte őket.

Azután a „Hungaria“ czimű vendéglőbe kisérván vendégeinket, ott félóra visszavonultak, újból öltözködtek, aztán fogadtak bennünket. Mr. F r e t w e l l német nyelven, Mr. H a l e angol nyelven tartott üdvözlő beszédben fejezték ki önömüket e találkozás felett, egyszersmind előadván idejövetelek célját, mely abban áll, hogy velünk s viszonyainkkal megismerkedvén, rólunk, magyarországi unitáriusokról, otthon saját hazájokban s különösen saját rokonaink közt minél többet s minél részletesebben beszélhessenek, s esetleg anyagi és erkölcsi segílyt nyujthassanak abban, a miben szükségünk van. Ugyanazért másnap, azaz június 15-kén a délelőtti órákban egy conferentiát óhajtanak velünk tartani.

Az ezen beszédekben kifejezett érzelmek feletti örömünket s viszontüdvözlésünket K o v á c s J á n o s aa. adá elő. Ezután megállapították, hogy a conferentia másnap d. e. 10 órakor kezdődjék, s kevés szívelyes társalgás után eloszlottunk.

A conferentia.

Junius 15-én d. e. 10 órakor említett szálloda egyik termében megjelentek: Mr. Hale, Mr. Fretwell, Miss Southwick, Simén Domokos, Kovács János; pesti hitrokonink közül: Hajós János, Buzogány Ááron, Sebes Pál, kereskedelmi m. kir. kereskedelmi titkár, Sebes Károly, orvostudor, Orbán Balázs, orsz. képviselő, Szinovác Gyula, törvényszéki jegyző, Ürmösi Miklós, ministeri s. fogalmazó, Gaál Jenő, legfőbb törvényszéki fogalmazó, Farkas Sándor, tisztviselő, Vajna Lajos, irnok, — továbbá Morelli Gusztáv, György Aladár, Liptay Pál, Ruge Arnold, utóbbi négy egyén nem hitrokonink közé tartozó, de rokonszenvező barátink. Budapesten lakó hitrokonink közül többen távol lévén, nem jelenhettek meg.

A gyűlés Simén D. aa. által tartott imával nyitott meg. A szép ima, mely az egész gyülekezetet buzgóságra gerjeszté, szó szerint a következő:

Mi Atyánk! kit fenn ragyogó magasság, itt alatt mélység leborulva tisztel, a rokonlelkűekkel való együttalálkozás és benső megilletődés e magasztos és szent pillanatában egy érzése van szívünknek, egy gondolata lelkünknek. És mi lelkünk felszárnyalásával e gondolatunkat és érzelmünket mutatjuk be neked, jó Atyánk, ez életünkben meszsze kiható pillanatban.

„Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, c földön békeség és az emberekhez jó akarat!“ e magasztalás zendül meg mostan lelkünkben, jó Atyánk! kinek szeretete nyilatkozik valamint az egyesek, úgy a népek és nemzetek történetében is. A te szeretetedre ismerünk gondviselő működésben, mely által édes hazánkat és nemzetünket anynyi örvény s hullám között is fentartottad és megoltalmaztad. Jóságodat látjuk átlengeni, jó Atyánk, anyaszentegyházunk egész életén; azt látjuk végig huzódni az emberiség történetén, mely által az emberi nemzetet a tökéletesség felé közelebb vitted, s egy jobb kor hajnalán az igazságra fogékonnnyá tetted. Szeretetedet látjuk az evangéliumban, az igazság üdvözítő tudományában, melyet ama jobb kor legnagyobb embere, szent fiad által hirdettetél, s a mely benned bizni és egy jobb jövőben remélni megtanít. Kegyelmed és édes atyai szereteted hatja át egész valónkat, hogy szent fiad által higgyünk benned, s e hitben örök életünk legyen. Jóságod és szereteted derít fényt útainkra, s úzi el a tudatlanság, álnokság és sötétség éjjelét; az ihleti lelkeinket, s oldozza fel a szolgaság lánczait,

hogy teljesen szabadok és e szabadságra méltók legyünk; az heviti sziveinket, hogy embertársainkat szeressük, s egymást szeretve gyámolítsuk az erőtelent, ruházzuk a meztelent, töröljük le a nyomor és bánat által kiszajtolt könyeket, egész erőnkkel munkáljuk az emberiség boldogságát, s a miért naponta milliók ajka esedez: a te országod eljöveteletét, hogy tiszta erkölcs, szeretet s erények, szent hit és hűség lakjanak itten.

Hiáláadásunkban rólad emlékezünk, Kegyelemes Istenünk! senynyi jószágodért áldunk, magasztalunk!! Áldunk és magasztalunk az igazság ismeretéért, a hit és erkölcsi szabadságért, az örök élet reményeért, a melynek minket is részeseivé és hirdetőivé tettél, s a melynek útain minden hívő és bűnbánó szív minden emberi közbenjárás nélkül közvetlen hozzád juthat áldozatával. Egyszerű és tiszta volt az a tudomány, a melyet az ember Jézus és lánglelkű apostolai hirdettek, s a melylyel a feléd törő léleknek téged és a hozzád vezető utat megmutatták s a lélek örök szomját megnyehitették. Ugyanoly tiszta és egyszerű az a vallás is, a melynek hirdetésére minket is felkentél, s a melyet őseink által három század óta prófétáltatván, eloszlattad a homályt, a melyet egy sötét kor az igazság evangéliumára borított, s e sötét kor farizeusai földi salakkal vegyítvén az igaz eszmét, a régi törvény holt betűinek kőkoporsójába zárták, megszabván mit kell hinni és mit nem; feltörted a szolgaság lánczait, melyeket az önzés az igazságra és követőire vert, a szolgákat fiakká tettél, s népedből szent családdá avatál; szabad szárnyat adtál a gondolatnak és lelkiismeretnek, hogy téged megközelíthessen, megérthessen, s a benned való igaz hitben, bizalomban és szeretetben találja fel lelkének üdvét, boldogságát. És te győzelmet adtál a világosságnak, s terjedést és diadalt az igazságnak az idők viharai közepette is, ugyananyira, hogy ma már népek milliói vallják: egy az Ur, a mennyei Felség, alatt és fenn^a.

Valóban a te gondviselésed szerető kezeire ismerünk az emberi szellem vezérlésében, a melylyel azt a józan felvilágosodás útján a tökéletesség felé előbb-előbb vezetted; arra ismerünk közelebről amaz intézkedésedben is, a mely által a különböző nyelvű és egymástól meszsi lakó gyermekeidet ugyanazon lélek által hevítve, az igazságnak ugyanazon szelleme által lelkesítve és azért élve a te szent ügyed érdekében összehoztad. És im ez intézkedésed következtében egy szent vándorútra indultunk, Ihletésed és lelkünk szent szerelme hozott minket össze hazánk fővárosába, hogy itt, miként a jeruzsálemi első egyház tag-

jai, testvéri karokkal ölelhessük és szívesen üdvözölhessük szeretett atyánkfiait. S mivel azt hisszük Atyánk! hogy a te szent ügyed, az igazság ügye legszebb hivatalunk: elhagytnk otthonunkat és hivatásunk körét; elváltunk szereteteinktől, s daczolva az oceán fenyegető viharai-
val és a puszták hevével, vándorokká lettünk, hogy együtt lehessünk hitünk fiaival és leányaival, s közösen tanácskozassunk nagy neved dicsőítésén és az evangéliumi szabad keresztény vallás terjesztésén, szilárdításán és előmenetelén.

S midőn itt most az összszetalálkozás nemes örömének szent érzelmeivel és buzgó áhitattal szent színed előtt állunk, mindenható Felség! midőn azt óhajtanók, bár egészen szívek lehetnénk, hogy méltóbban imádhassunk, rólad zeng énekünk szózatja, s dicsőítésedet rebegik ajkaink. Oh mert lehetne-e szív anynyira érzéketlen, hogy a kegyelemnek enynyi áldására fel ne lelkesüljön s imádsodra ne olvadjon!? Vedd azért hálánkat gondviselő jóságodért, s fogadd el szereteted magasztalására lelkünk emez első gondolatait és szent érzelmeit. S mert hisszük, hogy a mely jó munkát bennünk és általunk elkezdettél, be is fogod végezni, arra kérünk: légy továbbra is minékünk őriző pásztorunk. Ihlesd szíveinket, hogy kegyelmed áldásaira mindig méltók lehessünk. S miként az apostolok a hit lelkesítő erejét, s szent vallásunk bajnokai az evangélium egyszerű, örök igazságait vették: övezd fel minket is a te szent ígédnek, az igaz tudománynak hatalmas fegyverével; s vezérelj, hogy szívvel, lélekkel, bölcseséggel, önfeláldozással, akarattal és tetterővel egybeforrva; őrizzük meg és ápoljuk a reánk maradt drága örökséget, s lelkünk legfőbb javának a tisztább igazságot, hitünk és életünk élő forrásának a szeretetet tartjuk. Ruházz fel mindnyájunkat a polgár és honfi dicső erényeivel. Őzslasd el egünkről a szeretetlenség fellegeit, s fűzd egygyé a hitkülönbség által egymástól elzárt szíveket szereteted varázsa által. Adjad, hogy a betű és hagyomány ne zárja el többé a józan ész tiszta látását, s ne fojtja el a lélek szabad nyilatkozatát. Ihlesd lelkünket a valódi tanítványok szent hevületével és önfeláldozásával. Tedd dicsővé anyszentegyházunkat, a mely Jézus tudományán épült fel. Legyenek áldottak buzgó őseink, kiket nevökön nevez a történelem; áldottak legyenek azok is, kiknek nevét a történet muzsája elhallgatta, de az örök igaz és szépért való küzdelmeik és szenvedéseik bevésék az utókor életébe. S ha apáink küzdöttek is, ha kezökben a szent szabadság zászlójával vértanuságot szenvedtek is szent vallásunk bajnokai azért, hogy tisztább csméket, józanabb elveket ültethessenek bé az emberek szívé-

be: legyen áldott az emlékezet, a melyet nekik szentelünk e pillanatban; legyen áldásos és kiható a tett, a melyet a reájok való emlékezés és szent hitünk melegének hatása alatt végbeviszünk. Három hszszu évszázad viszontagságos napjai után hozzánk vigesztendőt. E pillanatban pedig ne engedd felednünk, hogy igazságban és szent ügyed érdekében kell járnunk, s tiszta szívvvel és áldozó kezekkel közeledjünk szent oltárodhoz.

Ha te vagy, Atyánk, hitünk kővára és paizsa, akkor megáll az Istennek igéje és nem állhat senki ellene. Oltalmazd azért hazánkat, szeretteinket és szent hitünk cselédeit, kik meszse bár, de lélekben köztünk vannak. Közelebről pedig hallgasd meg e kicsiny sereg magasra szárnyaló gondolatait. Tedd gyümölcsözővé a te nagy nevedben felvett, s az igazság és felvilágosodás terjesztésére célzó munkánkat. Engedd, hogy e nemes és igaz munkánk után a rokon szeretet melegétől kölcsönösen áthatva és fellelkcsülve térjünk vissza távoli hajlékainkba, s hazatértünkkel a jövőre reményt és biztatást, a jelenben pedig egy nemesen és jól töltött nap emlékéit s való hitrokonink szeretetének zálogát vihessük magunkkal. Amen.

Ezután a conferentia elnökévé Hajós János, jegyzőjévé Buzogany Áron választott.

Elnök, Hajós János aa. a következő meleg üdvözlő beszéddel foglalá el elnöki helyét:

Tisztelt gyülekezet!

Jól tudom, hogy a mai kornak nem feladata szavakban áradozni, hanem ezzel éppen ellentétben álló két jelszava van: gyorsan munkálni és az idővel gazdálkodni, — a mit ez angol példabeszéd „az idő pénz” igen találóan fejez ki.

Azt is belátom, hogy ha valaha ez irányt követnem kell, az most éppen kettős kötelességem, mert körünkben éppen azon nagy nemzetek fiait tisztelhetjük Angliából és Amerikából, mely e jelszót teremtette, követi és minden irányban érvényesíteni törekszik.

Mindamellet az hiszem, hogy Mr. John Fretwell és Mister E. Halle, valamint Miss Southwick, ki a vallásos buzgalom és evangéliumi szeretet szelid galambjaként jelent meg és van körünkbe — meg fogják engedni, a helyzet rendkívüliségének és azon lelki állapotnak, melynek hatása alatt állunk mindnyájan, önök pedig tisztelt hazámiai éppen érzelmökkel megegyezőnek találандjak, ha, mielőtt munkához fogva értelmünk szavát hallatnók, szívünk érzelmei elől sem zárjuk el az utat, s angol és amerikai t. hitrokonainkhoz néhány üdvözlő szót intézek ma-

gyarhoni egyházközségünk fiai és leányai nevében, kik a hittan tisztultabb világánál, de azért szüntén a legbensőbb vallásos buzgalommal bocsátják imáikat a mindenhatóhoz in honorem solius Dei.

Az előtt, ki vallásfelekezetünk történelmét csak főbb vonásaiban ismeri, nyilván tudva van, hogy a reformatio küzdelmei közepette még csak bölcsőjében szendergett erdélyi unitárius egyházunk, midőn már is azon súlyos veszteség és csapás érte, hogy egyik legbuzgóbb apostolának, Dávid Ferencznek börtönben kellett nemes lelkét kiadnia. S ha azon szenvedésekre és anyagi károkra gondolunk, melyeket vallásunk követőinek és egyházi községeknek a XVII-ik és kivált a XVIII-ik században kiállaniok kellett, és a melyek kivált anyagi fejlődésünket csak nem századokra visszavetették, — mert a lélek és a szellem felülállott a hatalom crószakjain, — nem lehet eltitkolnunk a fájdalom azon sebjeit és vonásait, melyeket a történelem e szomorú episodjai a lelkiismeret szabadságán ejtettek!

Voltak tehát szomorú napjaink is; de azért nem hiányoztak egyházi életünknek oly lélekemelő eseményei sem, melyekre mint meganynyi fénypontokra nagy örömmel és a kiállott küzdelmekért nyert erkölcsi elégtétel megnyugtató érzetével térhet vissza az emlékezet. — Ilyennek találok a külön államot alkotott Erdélynek azon törvényhozási tényjét, melylyel a kor felekezeti pártusáin felülemelkedve, 1568-ban az unitárius vallást a törvényesen bevett vallások közé igtatta. Ilyen volt azon időszak, midőn már nem csak kunyhókban, hanem Erdély fejedelmi trónján is helyet és pártfogást talált az egy Isten tisztelete. Ilyen emlékezetes napok voltak azok, midőn a felekezeti düh elől menekült lengyelországi unitáriusok Erdély unitárius népénél erkölcsi és anyagi támogatásra letek és az üldözött hit biztos menhelyre talált. Végül ily magasztos emlék köti egyházunk hiveit 1791-hez és 1848-hoz, melyek közül elsőben e vallás alkotmányos jogaiba ismét visszahelyeztetett, utóbbiban pedig Magyarországra is törvényesen bevett vallásnak jelentetett ki.

Mind meganynyi fényes és öröm emlékei a multnak. De azért czekkel szembe sem halványulhat el a mai nap öröme, sőt kiváló értéket nyer azon nemzetközileg is fontos sajátsága által, hogy ez az első nap és alkalom, melyen a szabad és hatalmas Anglia, a független Amerika, és Magyarhon — a szabadság ezen évezredes veteránjának, tehát e három nemzet — képviselői együttesen értekezetet tarthatnak. A mi ránk unitáriusokra nézve aunnál több értékkel bír, mert e megható jelenetben élőbizonyosságát leljük fel annak, hogy az unitarismus már nem csak Erdély szűkebb bérceire és völgyeire szoritkozik, hanem naponkint nagyobb és

tágabb tért foglal magának az értelmi világ egyetemén, — beláthatjuk, hogy már túl van szárnyalva azon kor, melyben még csak az emlékében is tisztelt „amerikai utazó“ szelleműs közléseiből értesülhettünk arról, mily számos és szépen virágzó egyházak vannak az Oceánon túl, és a szabad Anglia földjén, — mert saját körünkben és személyesen üdvözölhetjük Mr. Fretwell-t a hitbuzgó és tevékeny polgárt, éz Mr. Hale-t Bostonból, éppen azon egyház kebeléből, melyben a hittani és társadalmi műveiben halhatatlan Channing Ellery Vilmos egykoron élt, hatott és működött.

Ne csodálkozzanak hát önök, ha e szép és ritka jelenést nem a mindennapiság közönyével szemlélem, hanem azon lelki magasatról, melyet e tisztelt férfiak is elfogadtak akkor, midőn e nagy és fáradalmas utra csak azért szánták el magokat, hogy magyarhoni hitrokonaikkal szorosabb szellemi érintkezésbe jöhessenek, óhajaikat, szükségüket kipuhathatassák, s őket az egy Isten tiszteletére és a keresztény-felebaráti szeretetre való törekvésben a szellem és anyag hatalmas fegyverével istápolhassák.

Én e ritka és megható jelenetben egy szebb jövő vigasztaló vonásait vélem felfedezhetni, ez önkénytes közeledésben pedig a lelkiismeret szabadsága, az ember szellemi jogai iránti tisztelet és rokonszenv, és a hitbuzgóság szellemeit látom képviselve. S azt hiszem, hogy önök és mindnyájunk lelki hangulatával találkozom, ha ezen esemény feletti örömünkben azon baráti kéznek — mely felénk a Themse partjai mellől és az Oceánon tuáról nyujtatott — testvéri jobbomat nyujtom magyarhoni hitrokonaink egyeteme nevében, s a legmelegebben üdvözölve őket, azon óhajtásunkat fejezem ki: vajha minél gyakrabban élvezhetnök e testvéri találkozás ünnepét s a feletti szívbéli örömünket!

Ezzel az értekezletet megnyitottnak nyilvánítom.

K o v á c s János aa. híven tolmácsolá Hajós aa. beszédét.

F r e t w e l l aa. magyar nyelven üdvözlé a jelen levőket az angol és külföldi unitárius társulat nevében eképpen:

Unitárius Magyarok!

Kedves Keresztény Testvéreim!

Ma, Istennek hála! megérttem régóta ápolt óhajtásom teljesültét, azon alkalmat, hogy egyesülve néhány amerikai szellemrokoninkkal kezét szoríthassak azokkal a magyar unitáriusokkal, a kikkel az én angol atyámfiai sok év óta testvéries közlekedésben álltak. Ámbár csak néhány napja alkalmam vala Kriza püspöknek, s ottani tisztársaimak az Isten országa építésén való munkásságokat tapasztalni; s szerencsém vala a

mi angol titkárunkat értesíteni, hogy milyen hiven teljesítik feladatukat itten Erdélyben azon tanulók, a kiket önök Londonba küldötték, hogy minket megismerjenek és iskoláinkban tanuljanak; Amerikába is tehettem azt a tudósítást, hogy az a város, melynek jelszava ez:

Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia, nec virtus altius ire potest,

Erdélyre nézve az, a mik a puritánok által alapított Harvard és Yale egyetemek Uj-Angliára nézve, középpontja azon műveltségnek és erkölcsi erőnek, melyek Amerikán túl meszsze a csendes tenger partjájig fénylenek.

De az nem vala nekem elég; forró óhajomásom volt, hogy mind Uj-Angliából, mind Ó-Angliából nálamnál gazdagabb tapasztalással s művelt ítélő tehetséggel bíró férfiak jőnének oda, hogy saját szemlélet utáu ítelnének, ha vajjon a lelkesedés, melyet én a székely-magyarok és az ő ügyök iránt szivemben ápolok, jogosult-e? Ily férfiat mutatok én bé jelenleg önöknek, a kinek neve nem csak a mi egyházunkban, de az egész angolul beszélő Amerikában is tiszteletben áll.

Edward Everet Hale, a ki mint hitszónok és író mindenütt szerencsés volt népét az Isten országa ügyének terjesztésére buzdítani.

Az idő, fájdalom, felettébb rövid arra, hogy mint én, ő is Erdélybe utazhatna; de ő eljött velem Budapestre, hogy itteni szellemrokonainkat, a kiket mi a távolból becsülni megtanultunk, színről-szinre láthassa.

Mi köszönjük önöknek, Uraim, barátságos fogadásukat. Mi azt a kevés időt, melyet önökkel tölthetünk, arra kívánjuk felhasználni, hogy együtt nyugodtan tanácskozhassunk, hogy angol és amerikai szellemrokonaink elébe tiszta, világos képet terjeszthessünk az önök törekvéséről, küzdelmeiről, reményeiről és a célt akadályozó nehézségekről. Az egy Atya Ur Istennek áldása kísérje a mi egységes törekvéseinket.

Mire Mr. H a l e, az erdélyi unitáriusokhoz, főtisztelendő Kriza János püspök ur útján, az amerikai unitáriusok nevében a következő latin üdvözetlet intézése:

Reverendissimo Johanni Kriza et Consistorio Representativo Ecclesiarum Unitariarum in Hungaria, —

Fratres Unitarii, Fratres in Christo;

Concilium Ecclesiarum Unitariarum in America vos salutatur, et mecum aliis spem ac benevolentiam nostram ecclesiis vestris transmittere, designavit.

De prosperitate ecclesiarum vestrum, et seminarii Claudiopolitana, gratiâque in eas Dei optimi, laeti audivimus. Vos quoque ubique et

semper veritatis semina, — verba optima optimorum sanctissimorumque disseminare, grate cognovimus.

Patrem nostrum in coelis, Unum Deum indivisibilem, cui nulla terra, cui nullum tempus distat, — Illum vobis in secula benedicturum esse, — undique ubique in omnibus ecclesiis nostris precamus.

In nomine Concilii Ecclesiarum Unitariarum in America

Edward E. Hale

Budae Pesthii Junia XV die. M. DCCCLXXIII.

Ezután németül folytatá beszédét. Felette óhajtotta, mondá, hogy az amerikai és magyar unitáriusok közt megint személyes érintkezés jöjjön létre, mely Farkas Sándornak é. Amerikában járta óta egészen megszakadt. Így lehet legbiztosabban megismerkednünk egymás viszonyaival és szüségével, minek mindig jó következményei szoktak lenni. Mr. Hale hiszi, hogy ezen találkozásnak is meg lesz jó eredménye. E tekintetben igéri, hogy majd otthon barátaival együtt egész tehetségét s befolyását fel fogja használni. Ohajtja, hogy ezután többször találkozzunk s legyen okunk drágának tartani a barátságot, melyet kötöttünk. Isten segedelmét kéri közös, szent céljainkra!

Ezután Kovács János adá elő hosszabb angol beszédben az erdélyi unitárius vallásközönség három százados történetének főbb vonásait, vázoló helyzetünket s viszonyainkat s jelzé szüskéinket. Beszéde magyarul szó szerint itt következik:

Uraim!

Én a legnagyobb készséggel engedek az elnök ur felhívásának, s nagy lelki örömmel terjesztem elő jelenlegi legégetőbb anyagi szüskéinket kedves hitrokoninknak, kiket nemes buzgóságuk s ügyünk iránti lelkesedésök az oceánon túl fekvő országokból körünkbe hozott, hogy személyesen megismerkedhessenek viszonyainkkal és körülményeinkkel. De mielőtt kívánságuk szerint anyagi szüskéinket elősorolnám, mulhatatlanul szüskégesnek látom az unitarismusnak hazánkban való háromszázados történelmét és viszontagságait legalább röviden érinteni; mert ezek felvilágosításul szolgálnak jelen helyzetünkre nézve is. Egyházunk felett átzúgott eseményekből látni fogják öröm és dorus napjaikat; látni fogják azokat az óriási küzdelmeket, tusákat, melyeket buzgó elődeink vívtak hitökért, meggyőződésökért és lételökért, midőn egyházunk csaknem a megsemmisülés szélén állott. S miután hallották egyházunk multját, bizonyára csodálkozni fognak, hogy kicsiny sergünk 300 év alatt anynyi nyomás és ellenséges viszonyok között is fenn tudta tartani magát s képes volt megünnepelni háromszázados jubileumát;

csodálkozni fognak, hogy képes volt a mindenfelől ellenünkbe tornyosuló hullámok ellen az egyház hajóját megóvni s a jelenlegi biztos révpartra vezérelni. S hogy egység hívő kis sergünk anynyi ezer meg ezer viszontagságon is diadalmaskodni tudott, azt csak egyházunk vezérférfiai egyetértésének, példás igyekezetének és munkás szeretetének lehet köszönni. Ezeknek előrebocsátása után hozzákezek egyháztörténelmünk elbeszéléséhez.

A kis bérczes Erdély mindig hű ápolója és pártolója volt a szabad eszméknek, s hogy ebben a tekintetben Európa más tartományait messze túlszárnyalta, mutatja a Tordán 1557-ben tartott országgyűlési végzés, mely így hangzik: „Mindenki azt a hitet vallja, azt a vallást kövesse, a mely tetszik“. — Ezen üdvös és fenkölt szellemű végzés által, a tér meglőn nyitva az unitarismus terjedésének Erdélyben. Nemsokára a Vicenzában megkezdett s Lengyelhonban meghonosodott unitárius nézetek és elvek eljutottak hazánkba is, a hol csak hamar elkezdődtek a heves vitatkozások az Isten egysége és háromsága felett, melyeknek eredménye a lett, hogy mikor 1566-ban a lángelmű, és hirneves szónok, Dávid Ferencz, Kolozsvárt egy hatalmas beszédet tartott, az említett város, az ország nagy része, az értelmiség egészen elfogadta az unitárius vallást. A következő évben 1567-ben pedig a korát felvilágosodásban túlhaladó fejedelem János Zsigmond is hét tanácsosával ünnepélyesen átállott az unitarius vallásra. S 1568-ban jan. 6-án tartott tordai országgyűlésen János Zsigmond uralkodása alatt az ország felvilágosult rendei a „lelkiismeret teljes szabadságát“ biztosították s szent vallásunkat Erdélyben törvényes bevett vallásnak nyilvánították. Ez országgyűlési megszentelés után az unitarismus teljes diadalünnepét ülte s leghatalmasabb volt minden tekintetben az akkori törvényesen elismert felekezetek között. Az unitáriusoknak ekkor 425 ekklezsiájok volt, két superintendens vezetése alatt, s 11 iskolájok gazdag fejedelmi dotatiókkal ellátva.

De fájdalom! az unitáriusok örömnapijai kevés ideig tartottak. Nemes lelki fejedelmünknek, János Zsigmondnak, 1571-ben történt halála után az unitárius egyház fénye és tekintélye azonnal alább kezdett szálni; mert a fejedelmi trónt most katolikus, majd református fejedelmek fegltálták el, kik előtt az unitárius vallás háttérbe szorult. Dacára a lelkiismeret szabadsága elismerésének, vallásunk buzgó apostola, Dávid Ferencz, első áldozatul esett a jezsuita befolyásnak s ettől kezdve sötét fellegek tornyosultak az unitarizmus előbbi derült egére.

A kemény háboru megkezdődött az unitárius hit ellen s tartott három századon keresztül hol szelidebb, hol durvább alakban.

Említsem-e az emberi érzelmekből kivetkezett vad Bástának rémuralmi korszakát, mely a magyar faj s az unitárius felekezet megsemmisítését tette volt feladatává, midőn a jezuizmus kénye kedve szerint dulhatott a szabadságkevelők jogaiban? Igen! a szellemet magas röpében megállították. A szabad vizsgálódás elve helyébe formulázott hitcikkeket állítottak; 1638-ban pedig Dézsen a „Krisztus imádsát és segítségül hívását“ tárgyazó confessiot erőszakolták reánk; vagy 62 ekleziánkat alattomosan a szombatosság ürügye alatt a református egyházba kebeleztek; majd törvényt alkottak, hogy unitárius vallást követők ne viselhessenek hivatalt, s ez számos főurakat vitt át a katholika egyházba. Azonban az unitáriusok életsorsa, daczára a sok zaklatásnak és czivódásnak, még sem volt éppen oly mostoha, mint a külföldön levőké, különösen Lengyelhonban és Magyarországon, hol anynyi kegyetlen üldözésnek és sanyargatásnak voltak kitéve hitfeleink, ugy hogy 1660-ban mintegy 380 lengyel család kénytelen volt elhagyni édes honát; ezeknek nagy része Kolozsvártt a legmelegebb vendégszeretetre talált. Magyarországon pedig 1710 után minden nyoma eltűnt az unitárizmusnak.

A 18-ik század még tán sanyarubb volt reánk nézve mint az előbbi; mert ekkor mintegy keresztes háborut indítottak elleneink ekleziáink, egyházi embereink s javaink ellen; 1716—18-ban katonai erőszakkal elfoglalták szép templomunkat, iskoláinkat, könyvnyomdánkat, s így minden javainkból s az önfentartás eszközeiből kiforgatva, egyházunk csaknem az elenyészsés sirja szélén állott. II-ik Józsefnek az „edictum tolerantiale“-ja némi reményt látszott önteni a levert keblekbe, de ez csak elvileg állott, mert a gyakorlat mást mutatott. Végre megérkezett a világtörténelem legfontosabb eseménye — a nagy franczia forradalom, mely az előbbi társadalmi élet visszás viszonyait halomra döntötte s lassanként a föld minden miveltebb országát bejárta s a népeket emberi és polgári jogaik, t. i. a testvériség, szabadság és egyenlőség dicső eszméi kivívására tüzelte. A forradalom hevítő lángja hazánkba is elhatott, s lelkes férfaink igyekeztek is vallásunkat törvényes jogaiba visszahelyezni. Anynyi eredmény volt is, hogy legalább az erőszakos rendszabályok ellen a törvényhozás által biztosítva lőnek, s hitfeleink hivatalba léphettek. Az örökre emlékezetes 1848-ik évben újból örömmünnepet ültek az unitáriusok, midőn Magyarországon is törvényesen bevett vallásnak nyilvánított az unitárius vallás. De ez örömet csak hamar elnémitotta nemzeti lét-alapunk s függetlenségünkért vívott óriási harcunknak gyászos kimenetele. Az osztrák absolutismus sulya és vasveszszője nehezedett ránk. Nemzeti alkotmányukat félrevetették s

megkezdődött a magyar nemzet germanizálása. A szabadérzelmeik szomorú sorsra jutottak. Így egyházunk is remeghetett, mivel gyanús volt az osztrák kormány előtt, mint szabadelvű s minden önkényű kormányt gyűlölő felekezet. Eleinte szép ígéretekkel kecsegtettek, hogy adjuk fel autonomiánkat, de ezzel nem értek célzt. Végre 1856-ban egy parancsoló levél érkezett Consistoriumunkhoz Bécsből, melyben ki volt mondva, hogy ha enynyi s enynyi tanárt s egy bizonyos mennyiségű összeget nem tudunk kimutatni, a kormány bezárátja iskoláinkat s ő veszi át a kormányzási jogot. Ez halálos csapás volt az unitárizmusra nézve! Kis sergünk majdnem kétségbe volt esve, hogy most három százados küzdelme után kelljen megsemmisülnie! De minél nagyobb a szükség, annál közelebb van az isteni gondviselés! Egyházunknak szégyenje, gazdaga meghozta áldozatát egyháza megmentésére. Aláírás útján kiteremtette a kívánt összeget, a melyhez angolhoni hitrokaink is oly szép segélyvel járultak, melyért újból fogadják őszinte köszönetünk és forró hálánkat! — e szerint a gonoszság és ármány nem tudott diadalmaskodni az igaz ügy bajnokain; mert lelkesültségök meghusítottá rosz tervöket. — 1867-ben létre jött a kiegyezkedés Ausztria és Magyarország között s Erdély is ez utóbbihoz csatoltatott s hasonlólag az unitárius vallás újból törvényesen elismertetett. 1868-ban hála és örömkönyvek közt ültük meg sokat hányatott és szenvedett egyházunk háromszázados lételének emlékünnepe, melyen a szabad Angliának szabadelvű fiai is — kikkel csak az utolsó félszázadban szőtt ismerkedés hozott mindinkább szilárduló családi összeköttetésbe — képviselve voltak. Önöktől is — Amerika lelkes fiaitól — vettünk akkor üdvözlő iratot, azután pedig újból felkerestek már két ízben tetemes segélyökkel, mit mi eléggé meghálálni nem tudunk; most pedig személyesen is meg akarván ismerkedni viszonyainkkal, szükségainkkal: kedves jelenlétökkel is megörvendeztettek minket, ez minden esetre irántunk rokonszenvéket és meleg részvétöket tanusítja. A mi jelenlegi állapotát illeti egyházunknak, az elég kedvező, s mondhatnám virágzó. Az unitáriusok száma Magyarország és Erdélyben mintegy 54 ezer. Ekklézsiánk van összesen 106. Egy fő- és két algymnasiumunk és egy aliskolánk. Ezeket elődeink saját véres verejtékökből és költségeiken építették; tovább egyes buzgó unitárius atyánkfiai, mint Zsúki László, Augustinovic s mások, kegyes adományaikból; s most is saját erőnkől tartjuk fenn. Csak a legujabb időben, nerezetesen 1868 óta részesült egyházunk is abban a szerencsében, hogy más egyházak példájára a miénk is évenként 5000 frral segélyeztetik az állam részéről, mit e helyen szintén

nemzeti kormányunk iránti elismeréssel megemliteni, hazafiui kötelességemnek ismerem. Mi azt hisszük, hogy egy olyan vallási testület, mely anynyi viszontagság és nyomor között magát három századon fenn tudta tartani: biztos jövőnek nézhet elébe. S minket jeles elődeink önfeláldozó tettei arra ösztönöznek, hogy elveinket diadalra juttassuk. S hogy e kecsgetető reményünk nem fog meghiusulni, arra feljogosít minket két hatalmas nemzet lánglélkű fiainak hő pártolása és felénk tárt jobbjai! Daczára buzgó törekvéseinknek és áldozatkészségünknek, még sok hiány és szükség van egyházunkban, melyek megoldásra és pártolásra várnak. Én ezeket három pont alá foglalom, ugyanis,

1.) hogy hazánkban a nevelés terén ezután is az előhaladott kor kívánata szerint teljes erővel működhessünk s minél képesebb és tudományosabb papokat bocsáthassunk ki ekkleziáinkba nézeteink s elveink s az evangéliumnak jézusi szellemben való hirdetése végett, óhajtható volna, hogy gymnasiumaink, különösen pedig a kolozsvári theologiai akademiánk kellő tanító erővel láttassék el. Az eddigi rendszerünk szerint theologusaink nem fordíthatnak elégséges időt önképzésükre, mivel tanítással vannak elfoglalva az alsóbb osztályokban; de a tanárok szaporításával e rendszert megszüntethetnők. Kolozsvári fátanodánkat négy új tanári állomás felállításával a legjobb karba tudnók hozni.

2. hogy vallásos ismereteinket fejlesztjük, nézeteinket terjesztjük; a vallásos és erkölcsi életet emeljük, s kiképzett papjainkat a theologiai tudományosság és a haladás folytonossága színvonalán megtarthassuk, szükséges lenne irodalmi működésünknek emelése, szélesítése, különösen pedig a Ker. Magvető nagyobbitása, szilárdítása; s a Channing művei mellett más jelesebb angol és amerikai munkáknak magyar nyelvre való lefordítása, átdolgozása. Ezeknek a fedezésére tehát a már felajánlott 500 dollár állandósítása s egy irodalmi alap létesítése volna a második szükség.

3.) Minthogy Erdély eddig külön ország volt s külön törvényhozás alatt állott: az unitarizmus központjául Kolozsvárt tekintettük, de mióta az unio a két ország között létrejött, Kolozsvár megszűnt az unitarizmus középpontja lenni; mert most Magyarország és Erdély egy, s a közös főváros Budapest, ide tehát Magyarország szívébe kellene egy kis templomot (Hale ur közbeszólt, hogy nem kicsit, hanem egy nagyot, hogy ő is prédikálhasson benne) építeni, hogy az itten lakó unitáriusoknak is legyen hol imádják Istenöket, s hogy a közös hit ereje által szorosabban egymáshoz fűződjenek. Az első nyilvános unitárius isteni tisztelet Pesten közkedvességben álló jeles szónokunk, Ferencz József

tartotta 1869-ben az ev. reformátusok tanintézetének tanácstermében, mely isteni tiszteleten számosan jelentek meg a más hiten levők közül is, és többnyire mind tudományos, irói emberek. A nagy lelkesedéssel előadott alkalmi beszéd rendkívüli hatást idézett elő, úgy hogy akkor s később is többen nyilatkoztak s nyilatkoznak ma is, hogy ha egy templomot tudnánk teremteni: azonnal tömegesen jönének hozzánk, mit indokol az az eredmény is, hogy már 1867—68 óta számosan állottak át vallásunkra. A Budapesten létesítendő templom, tehát nélkülözhetetlen kellék, mert ha ez a tervünk valósulhat: akkor az unitárizmus diadalt arat Magyarországon is.

Ime, kedves hitrokonink, hallották egyházunknak multját, jelenét; látják mik a legégetőbb szükségünk jelenleg. Mi már ezeknek az orvoslását teljes erőnkől igyekeztünk előmozdítani, s ha önök is közreműködnek velünk e szent és üdvös célra: mi azt hálával és testvéries köszönettel fogadjuk. Oh vajha ez özszejövetel megteremné üdvös gyümölcsét. Igen! én megvagyok győződve, hogy önök, mint egykor az angyalok a pásztoroknak, örömhirt hoztak nekünk a kék tengeren túl levő hazájokból, s hogy ez a mi örömünk teljes lesz s azt tőlünk senki el nem veheti. — Az egy igaz Isten áldása, szelleme lebegjen az ő nevében és dicsőségére elkezdett munkánkon.

Buzogány Áron: a Kovács beszédét egészen magáévá teszi, azonban mintegy ismételve, három dologra kíván sulyt fektetni: először sajnálná, ha bár legkevésbé is úgy tünnénk fel igen tisztelt vendégeink s hitrokonink előtt, mintha mi tulságos mértékben kívánnánk angol s amerikai hitrokonink gyámolítására támaszkodni. Hiszen háromszáz esztendő folytán anynyi nyomatást, üldözést, anynyi szenvedéseket magunkra hagyatva, saját lábunkon birtunk kiállani! Ha százszor várták elleneink utolsó lehelletünket, bámulataukra mi százszor üdültünk fel saját életerőnk által. Ha valamiért önérzettel hordhatjuk fejünket, azt tehetjük főleg azért, mert soha sem estünk kétségbe, félkierőnk s bizalmunk soha el nem hagyott! Ha mindazáltal angol és amerikai hitrokonink barátsága öröm és reménnyel tölti el szívünket, az természetes; mert nekünk, a kik századokig árvák voltunk, jól esik, hogy meleg keblü testvérekre találtunk oly nemzetek fiaiban, kikkel az érintkezés már magában tisztesség. Ez az erkölcsi támasz már magában felette becses. Ha angol és amerikai hitrokoninktól anynyi segílyt is várunk, az nem tétlenségünk s tehetetlenségünknek a jele; hanem azon természetes helyzetből foly, mert tudjuk, hogy ők sok időn keresztül sza-

bad országok égalja alatt kedvezőbb állapotnak s szerencsésebb viszonyoknak örvendettek, és tudjuk, hogy nekik nemes, keresztény szívök van, mely örömmel siet segélyével oda, hol a közös szent ügy érdeke azt kívánja. — Második, a mire sulyt kíván szóló fektetni, az, hogy Isten segedelmével valahára mi is teljesebb alkotmányos szabadságnak örvendvén, midőn a szabad sajtó hatalmas eszközével, az eszmék hatalmával szállhatunk a küzdőterre, kötelességünknek ismerjük e nagy előnyt felhasználni. Az irodalom terén tett munkásságunk miatt eddig sincs okunk szégyenleni magunkat; ám de most többszörös erőfeszítésre vagyunk hivatva e téren, s mivel olvasó közönségünk nem nagy, s ennél fogva minden irodalmi vállalat áldozatokkal jár: a lelkiismeret szabadságának hoznak áldozatot angol és amerikai hitrokoniok, ha irodalmi munkásságunk fejlesztésére segédkezet nyújtanak, anyanyival inkább, mert ebbeli törekvésünk egyik czélja az is, hogy a kitünőbb angol és amerikai unitáriusok műveit, melyeknek becsét ismerjük, anyanyelvünkön hazánkban meghonosítsuk. Harmadik, mire sulyt fektet szóló, az, hogy miután most már Magyarország és Erdély egy ország, egy kormány és egy törvényhozással; miután az unitárius vallás most már a Királyhágón innen is a törvényesen elismert vallások közé tartozik: nagy fontosságu lenne vallásközönségünkre nézve, hogy itt a fővárosban, Budapesten is egy rendszeres ekklezsiánk s templomunk alapittassék. A fővárosban sok az elem, mely hozzák csatlakoznék, mihelyt nyilvános egyházi életet mutatnánk. Hogy eddig rendszeres ekklezsiát nem alapithattunk, annak oka az, mert Erdélyből, vallásközönségünk központjáról segélyre nem számíthatunk, sokfelé levén anyagi ereje igénybe véve; mi pedig, kik itt lakunk, nagyobbára még szintén jövevények itten, az élet mindennapi szükségcivel küzködve, oly erőt nem fejthettünk ki, hogy bár egy szerényebb kápolnára szert tehettünk volna. A budapesti templom lehetne angol-amerikai-magyar unitárius templom, az alkalmazandó pap lenne mindig olyan, a ki az angol nyelvet is bírja. Fentarthatnók ezen ekklezsiát a három nemzet unitárius hívei, mint közös missiót, mely bizonyára gyakorlatibb és szebb eredményeket szülne, mint Ázsiában és Áfrikában alapított több missio. Szóló melegen ajánlja a mondottakat vendégeink figyelmébe.

Ezután Mr. Hale kívánatára Hajós János előadá a magyarországi vallásfelekezetek viszonyait, — Buzogány Áron a különböző iskolák s tanintézetek rendszerét s állapotát ismertette

a népoktatási törvényezikkel kapcsolatban. Egyszersmind átadá Mr. Halenak a vallás és közoktatás m. kir. minister által a magyarországi tanügy állapotáról 1870. 1871 évekre kiadott jelentésnek egy német nyelvre fordított példányát, melyet Mr. Hale különös érdekekkel látszott fogadni.

Fretwell John ezután constatalja, hogy óhajításaink a halottak után három pontban foglalhatók: a) gymnasiumaink s a theol. seminarium megerősítése néhány új tanári állomás alapításával s a mostan alkalmazott tanárok fizetéseinek javítása által, — b) egy irodalmi alap létrehozása, és c) Budapesten egy ekklézsia s templom alapítása. Mind ő, mind amerikai barátai, különösen örvendenek, mondá, hogy e conferentiában részt vehettek s állapotainkról és szükségégeinkről magoknak ennyi ismeretet szerezhettek. Legyünk meggyőződve, mondá, hogy igaz készséggel fognak majd otthon Angliában és Amerikában ügyünknek szolgálni, és nem kételkedik, hogy e baráti találkozásnak igen jó gyümölcsei leendnek.

Miss Southwick Emma, egy mivelte lélek szerénységével és minden szavában jóságot sugárzó modorral kért engedelmet, hogy egy pár szót ő is mondhasson. Ne csüggedjünk, mondá, hogy e találkozássra többen nem jelenhettünk meg; ő tudja, hogy hazájában felette sokan vannak, kik óhajtanának velünk testvéri kezét szorítani. Sok szent ügy még kevesebbek által indított meg, — hisz nem a szám, hanem a cél és érzés biztosítja a sikernek. Ezután előadja, hogy az amerikai nők a vallási élet körében sokféle módot találnak jó és hasznos cselekedetekre; különösen a szegények gyermekeinek ápolásában és tanításában soha ki nem fáradsanak. Boldognak érzi magát, hogy ennyi magyar unitáriust megismerhetett; a magyarok szabadságszeretetéről eddig is sokat hallott, közmondásos ez Amerikában, hol a szabadság becsét ismerik. Reméli, hogy még lesz alkalmá a magyar földet látni, s talán még több okunk lesz akkor egymást szeretettel üdvözölni. E beszéd nagy hatást tett az egész társaságra, és melegen megéljenzetett.

Hajós János aa. válaszolt e beszédre. Üdvözölte a kisasszonyt nemes érzelmeiért, biztosítá, hogy az amerikai nőkről oly fogalmat ébresztett és saját személyében úgy mutatá be őket, hogy az által a mély tisztelet, melyet irányukban eddig is éreztünk, még fokozódik. A magyar különben is ősidők óta lovagias tisztelettel tekintett a nőkre itthon is, s a magyar nők azt szintén megérdemelték. Mi tudjuk, hogy hazánk s szabadságunk fentartásában s mivelődési

és jótékony intézetek alapításában nagy része van hölgyeinknek, s ezért a nőket minden országban a társadalom nemesebb részének tekintjük. Vigye a kisasszony legforróbb üdvözetünket boldog hazájába!

Hajós János ezután hasonlóan meleg szavakkal zárta be a conferentiát, mely baráti kézszerítésekkel végződött.

A beszédek angol, latin, német és magyar nyelven folytak, — a magyart Kovács tolmácsolta. A beszédeket több helyen éljenzés követte.

A conferentia után.

Vége lévén a gyűlés hivatalos színezetének, ezután barátságos társalgássá vált együttlétünk. Ebédre kimentünk a Margitszigetre, melynek pompája meglepte vendégeinket. Ebédnél Fretwell, Hale, Hajós, Kovács, Simén, Buzogány mondtak pohárköszöntéseket. A társaság igen kedélyes volt. Később Budavárba mentünk fel, estve felé néhányan a szt.-Gellért-hegyre, honnan a felséges kilátás elvarázsolta Fretwellt. Estve együtt vacsoráltunk zene mellett az Angolkirályné szállodában.

Másnap, június 16-án délelőtt megnézték az akadémia palotáját, az Eszterházi-képtárt, Muzeumot, — voltak az országgyűlésen, Hajós eszközlésére találkoztak Deák Ferenczczel, kinek szívelyessége nagyon meghatotta vendégeinket. Mr. Hale megjegyzé, hogy a képviselő házban épp úgy találta magát, mint az amerikai parlamentben. Délben az indóházban együtt búcsuebédén búcsupoharat kocczintván, Simén Domokos búcsubeszéde után elváltunk. Mr. Hale utolsó szava az volt: reméli, hogy majd a budapesti unitárius templomban fogjuk egymást viszont üdvözölni! Adja Isten! Kovács János Bécsbe kísérte fel vendégeinket, hogy ott nevünkben a többi amerikai és angol hitrokonokat is üdvözölhesse.*j.

*) A mint Kovács J. barátunktól értesültünk, a conferentia Bécsben ugyszólván tovább folyt. Más nap, ugyanis, jún. 17-én a véletlenül közbefőtt királyi látogatás miatt visszamaradt amerikai és angol hitrokonink közül többen, nevezetesen Jackson S. Schultz, az egyesült államok részéről főbiztos a bécsi világkiállításon, Hamilton Hill, bizos a massachusetti állam részéről, Louse Coyl kisasszony stb. az amerikai departement vendéglőjébe összegyűlvén, Hale és Fretwell urak, mint képviselők, előadták a budapesti conferentián hallottakat s ügyünket mindnyájan a magokévé tették s annak felkarolását melegen ígérték, nem csak, hanem a teendők sorrendjét is megállapították mely szerint Hale ur, még mielőtt haza érne, körülményesen leírja a budapesti conferentián történeteket, ugyanezt teszi Fretwell ur Angliában. Haza érve

Megjegyzem, hogy a conferentián kívül egész együttlétünk alatt többnyire saját vallásunk viszonyairól beszéltünk, lehetőleg mindenben körülményes felvilágosítást igyekeztünk adni.

Budapesten, június 17-én 1873.

Hajós János,
értekezleteti elnök.

Buzogány Áron,
a conferentia jegyzője.

Hale ur felolvasásokat fog tartani Bostonban, ugyanezre felkéri Bellows urat is Newyorkban s általában az amerikai unitárius társulat gyűlésén elintézik a további teendőket. Kilátásba helyezték, hogy addig is, míg tetemesebb segéllyel gyámolíthatnának, amerikai jeles művek fordítására és kiadására a megkezdett segélyt állandósítják. Adja az ég, hogy siker koronázza buzgó törekedéseiket; melylyel, azt hisszük, nem csak egyházunk, hanem egyszersmind a közmívelődés ügyét mozdítják elő. Szerk.
